

Bantay Gubat Paralegal Manual

Sibalom Forest Protection and Rehabilitation Project

Sibalom, Antique

TABLE CONTENTS

Konsepto kang Ekolohiya, p 3 - 4

Biodiversity

Mga Level kang Biodiversity

Importansya o Kamayad nga ginatugro kang Biodiversity

Mga Prinsipyo kang Ekolohiya

Nagakinalainlain nga Ecosystems sa Pilipinas kag andang Kahimtangan, p 5- 6

Ang Struktura kang Pagdumarahan sa Pilipinas, p 7 - 9

Mga Laye sa Pagprotektar kang Kagurangan, p 10 – 21

Mga Probisyon sa Konstitusyon

Presidential Decree 705: Revised Forestry Code of the Philippines

Chainsaw Act of 2002

National Integrated Protected Area System (NIPAS) Act

Republic Act No. 9147: Wildlife Resources Conservation and Protection Act

Pagpatuman JKANG Laye sa paralegal kang local nga pamaagi, p 21 – 24

Konsepto kang Paralegalismo

Ang Community-based protection System paagi sa Bantay Gubat

Operational Guidelines kang Proseso sa Korte, p 25 – 33

Pag-aresto

Pag-usisa/pangita ebidensya kag pagkompiskar (search and seizure)

Pagdetener

Case Documentation

Criminal Procedure

INTRODUCTION

As early as 1997, Deputized Environment and Natural Resources Officers (DENROS), more popularly known as Bantay Gubat Volunteers, have been identified and organized by the Department of Environment and Natural Resources to help in conservation efforts along the area of Mt. Poras in Sibalom, Antique in accordance with Department Administrative Order Number 41 series of 1997 of the DENR. Due to lack of financial and technical resources, however, the Bantay Gubat Volunteers were not properly guided and monitored. With the declaration of the area as the Sibalom Natural Park, Strengthening the bantay gubat became crucial. They were faced, however, with several challenges. The more common problems identified were the weak organizational structures, inadequate facilities and equipment to support protective activities as well as the inadequacy in skills and knowledge on pertinent environmental laws and the ability to enforce them.

As a response to these inadequacies, the Community-Based Biodiversity Conservation and Protection Project was conceptualized and implemented by the Antique Human Development Program (AHDP), Inc, not only to respond to Banatay Gubat / protective services concerns, but also other conservation concerns such as watershed rehabilitation, community strengthening and sustainable livelihood. The conduct of the Basic and Advanced Bantay Gubat Paraligal Seminar Workshops is seen as one of the more concrete steps towards strengthening the forest protection system. It was conceptualized and designed primarily to equip local volunteers with basic skills and knowledge for effective implementation of their roles and responsibilities. This manual is a product of this activity, and would serve as a guide for local environment and natural resources officers or bantay gubat volunteers.

BANTAY GUBAT MANUAL

KONSEPTO KANG ECOLOHIYA

Ang Pag-ararangut kang Kabuhi

Biodiversity

Biological Diversity ukon Biodiversity amo ang pagsinarayo kang nagakalainlain nga nagakabuhi nga organismo sa andang palibot ukon ecological complex.

Mga Level kang Biodiversity

- **Genetic diversity** – ang totalidad kang genetic information nga nakasulud sa genes kang tagsatagsa ka organism sa kalibutan.
- **Species Diversity** – ang nagakalainlain nga mga nagakabuhi nga organism sa kalibutan
- **Ecosystem Diversity** – ang nagakalainlain nga mga puluy-an ukon habitats, biotic communities, kag proseso ecological kag ang kaduruhon kang organism nga nagapuyo sad yang mga lugar.

Ang importansya o Kamayad nga Ginatugro kang Biodiversity

- Direkta nga Benepisyo: Pagkaon, iristarán, bayo materyales para sa parangitan-an, bulong, parangabuhian, agrikultura.
- Indirect nga Benepisyo/Ecological Services : Pagmentenar kang normal nga cycle kang tubig, pag-regulate kang klima, pagprotektar kag pagprodukto sa lupa, pagmentenar kang mga kinahanglanun kang kabuhi, natugro kang suporta sa mga kinahanglanun sa edukasyon, spiritwal, recreation kag aesthetics.

Mga Prinsipyo kang Ecology

- *Ang tanan nga bagay (nagakabuhi man ukon wara) konektado kag may relasyon sa sara kag sara.*
- *Ang tanan nga bagay may ginaagtunan.* Wara ti ginahimo halin sa wara; nagalain lang ang porma ukon ginasaylo lang sa iban nga lugar.
- *Nature knows best.* Ang ginahimo natun sa atun palibot nagabalik gid sa atun, positibo man ukon indi.
- *Nagakaubos ang tanan.* May limitasyon ang kaduruhon kag paggamit kang mga bagay sa atun palibot.
- *Ang tanan nga nagkabuhi nga bagay importante.* May pulos ang tanan nga bagay sa atun kabuhi. Importante nga pangalagaan dya para mamentenar ang biodiversity.

Ang Nagakalainlain nga Ecosystem sa Pilipinas kag andang Kahimtangan

Ecosystem – ang totalidad kang pagsinarayo kang mga organism kag anda palibot.

Mga Nagakalainlain nga Ecosystems sa Pilipinas:

1. Terrestrial Ecosystems (Makita sa Lupa)

- Forest / Kagurangan
- Marginal
- Agricultural/ Uma
- Urban
- Freshwater (suba, sapa, linaw, lanas)

2. Marine Ecosystems

- Mangrove
- Seagrass
- Coral Reef
- Soft Bottom

3. Island Ecosystems

KAHIMTANGAN KANG MGA ECOSYSTEMS SA PILIPINAS

Tipo kang Ecosystem	Kahimtangan
Forest/ Kagurangan	<ul style="list-style-type: none"> • Dasig ang pagkaguba • Delikado (Threatened) • Bahul nga upang ang pagdisturbo kang mga hikers kag mountain climbers • Threatened kang logging (commercial man ukon indi)
Marginal	<ul style="list-style-type: none"> • Threatened kang pagrangga kag pag-ilis(conversion) kang natural nga habitat, kag bukun sustenable nga pag-usar kang dunang manggad
Agricultural / kaumahan	<ul style="list-style-type: none"> • Nagalapad kag naga-expand pa (ginakaun/ginabuhinan ang forest kag coastal nga mga lugar)
Freshwater	<ul style="list-style-type: none"> • Duro ang mga suba nga delikado nga mahiluan (pollution) kag biologically dead
Mangrove	<ul style="list-style-type: none"> • Nagalugdang kag nagasuput ang mga higku (Pollution sink) • Dredged kag ginatampukan para pangumahan • Ginagamit nga tarablugangkang basura, ginagamit nga lugar kang urban kag industrial development • Gina-convert sa fishponds (punong), beachfront development (mga resorts)
Seagrass	<ul style="list-style-type: none"> • Threatened/delikado ang kahimtangan
Coral Reef	<ul style="list-style-type: none"> • Tama run ka delikado ang kahimtangan, manaba sa 5% ang mahambal nga sa excellent condition
Soft bottom	<ul style="list-style-type: none"> • Indi maman-an ang kahimtangan (unknown)

ANG GOBYERNO KAG MGA LAYE SA PAGPROTEKTAR KANG KAGURANGAN

Ang Struktura kang Pagdumarahang sa Pilipinas

Laye – pagsurundan nga nagakontrolar kang pagsinarayo nga nagatugro kang poder kag limitasyon sa nagadumara, nagadisciplina kag nagatugro penalidad sa nagalabag para sa kalinungan kang sosyodad.

Klase Kang Laye

- Divine Law
- Moral Law
- State Laws

Ang Konstitusyon

- Ang pinakamataas nga laye kang pungsod.
- Ang basehan kang mga pagsurundan sa panggobyerno ukon pagdumarahang.
- Ang nagatugro poder kag limitasyon sa poder kang gobyerno.
- Pagsurundan kang tanan nga mga laye nga ginapasar.
- Nagagarantiya kang kinamatarung kang mga pumuluyo (Bill of Rights).

TATLO KA SANGA KANG GOBYERNO

Legislative / Lehislatura

- Ang nagadihon, nagabag-o kag naga-amendar kang mga laye.
- May poder sa pag-alocar (appropriate) kang pundo/budget nga gastuson kang gobyerno.
- May darwa ka chambers: ang Lower House ukon House of Representatives kag ang Senado.

Executive

- Nagapatuman kang laye nga ginahimo kang lehislatura.
- Rugya napaidalum ang Presidente, Bise-presidente, ang mga Kabinete kang gobyerno nga ginapangunahan kang mga Secretaries, mga administrative departments (COMELEC, Civil Service Commission) kag ang mga local nga pagdumarahan (LGUs : Provincial, municipal kag barangay local government units).

Judiciary

- Ang naga-interpretar kang laye, nagapanigurado nga ang laye nga ginapasar kang lehislatura nagasunod sa atun konstitusyon.
- Korte Suprema – Ang pinakamataas nga korte sa atun pungsod nga nagadesider sa mga pamangkot tuhoy sa laye kag nagadesisyon sa mga kaso.
- Court of Appeals – rugya ginadulhog ang mga kaso nga gina-apelar halin sa Regional Trial Court.

- Regional Trial Court – may hurisdiksyon nga pamatian ang mga kaso sibil nga nagakinahanglan kang kompensasyon nga sobra sa P200,000 kag mga kaso criminal nga may penalidad nga pagkapreso nga sobra sa 6 ka tubig.
- Municipal Trial Court / Municipal Circuit Trial Court – may hurisdiksyon sa mga kaso sibil nga nagakinahanglan kang kompensasyon nga P200,000 ukon mas naba pa kag mga kaso criminal nga may penalidad nga pagkapreso halin 6 ka tuig panaba.

Mga Local Government Units

Provincial Government

- Ang Gobernador ang nagapamuno sa probinsya bilang Local Chief Executive. Ang Bise-Gobernador ang naga-preside sa Sangguniang Panlalawigan, (nga may 10 ka board members) nga amo ang lehislatura kang probinsya.

Municipal Government

- Ang kada munisipyo may Mayor, Vice Mayor kag mga Konsehal nga katapo kang Sangguniang Bayan (ang local nga lehislatura). Ang Mayor amo ang Local Chief Executive kag ang Vice Mayor ang naga-preside sa Sangguniang Bayan.

Barangay Government

- Ang katapo kang barangay officials amo ang Punong Barangay (PB), bilang Local Chief Executive, kag ang ana mga kagawad. Ang barangay council, kon sa diin naga-preside ang PB, ang lehislatura kang barangay.

MGA LAYE TUHOY SA PAGPROTEKTAR KANG KAGURANGAN

Mga Probisyon sa Konstitusyon

1. Artikulo II – Mga Polisiya
 - A. Seksyon 16 – Ang kinamatarung kang mga katawhan agud maagum ang dekalodad kag balance nga palibot dapat protektahan kang estado.
 - B. Seksyon 22 – Ang kinamatarung kang mga tumanduk dapat kilalahon kag taw-an igtalupangud kang estado.
 - C. Seksyon 23 – Dapat nga ingganyuhon kang estado ang mga organisasyon nga indi konektado sa gobyerno kag mga sector sa kununidad sa gobyerno nga may bahul nga kontribusyon sa pag-ugwad kang nasyon.
 - D. Seksyon 25 – Ginataw-an kang estado ka gahum ang pamunu-an local sa pagplano kag pagpadalagan kang probinsya, banwa ukon syudad.

Presidential Decree 705: Revised Forestry Code of the Philippines

Mga Kaundan:

1. Klasipikasyon kag pagsukol
2. Pagprotektar kag pag-implementar kang laye
3. Rehabilitasyon kang watershed
4. Paggamit kang mga manggad kang kabukidan
5. Pagpabalik kang mga kakahuyan
6. Mga kasugtanan sa paggamit kang mga kakahuyan

Seksyon 68 kang PD 705 nga Na-amendaran

- Ang pagtapas, pagkolekta, pagbuul, kag paghuput kang kahoy ukon iba pa nga mga produkto sa bukid nga wara ti pahanugot.

Sin-o ang may Sarabton:

1. Ang nagtapas
2. Naglagari
3. Nagkarga
4. Nagakaput
5. Nagsugo
6. Kapitalista

Tatlo ka pamaagi sa Pagbayolar:

Pamaagi	Bagay	Ginhalinan	Barasehan
1. Pagtapas, pagbuul, pagtipon kag pagdara	Kahoy ukon iba pa nga produkto sa kabukidan	Pampubliko nga lupa	Wara ti permiso ukon awtoridad
2. Pagtapas, pagbuul, pagtipon kag pagdara	Kahoy	Titulado ukon pribadonga lupa	Wara ti permiso
3. Pagkaput	Kahoy kag iba pa nga produkto sa kabukidan	Bisan diin	Wara ti legal nga dokumento

PENLIDAD KANG NAGABAYOLAR

Bili kang Produkto	Penalidad/Pagkapreso
P5.00 panaba	2 tuig, 4 bulan kag 1 adlaw – 6 tuig
Sobra P5.00 – P50	8 tuig kag 1 adlaw – 12 tuig
Sobra P50 – P200	8 tuig kag 1 adlaw – 12 tuig
Sobra P200 – P6,000	8 tuig kag 1 adlaw – 12 tuig
Sobra P6,000 – P12,000	10 tuig kag 1 adlaw – 12 tuig
Sobra P12,000 – P22,000	14 tuig, 8 bulan kag 1 adlaw – 20 tuig
Sobra P22,000	15 tuig, 2 bulan kag 21 adlaw – 20 tuig kag 1 tuig/P10,000 sobra sa P22,000

Mga Regulasyon sa Pagtapas kang Kahoy

Klase kang Kahoy	Regulasyon	Laye
Narra	Kontrolado	DENR AO No. 58, 1993
Almaciga	Ginadilian	DENR AO No. 74, 1987
Premyum – Manggis, narra, kamagong, ipil, dao, kalantas, molave, teak, lanete, akle, tindalo, supa, betis, bolon-eta, apanit, banuyo, sangilo, lumbayao, batikuling, ebony, almaciga	Kontrolado Ginatugot sa titulado nga lupa, kag limitado nga mga lugar	DENR AO No. 78, 1987, gin-amendahan kang DAO 46, series of 1992 kag DAO 19, series of 1995
Gintanum nga kahoy sa titulado nga lupa	-Indi kinahanglan ang permiso sa pagtapas -Kon darhun sa iba nga lugar kinahanglan nga may sertipikasyon kang DENR	DENR AO No. 79, 1987

IBA PA NGA MGA BAYOLASYON SA IDALUM KAG PD 705

Seksyon 79 – Pag-okupar ukon pagrangga kang kabukidan ukon pastuhan nga wara ti awtoridad

Seksyon 80 – Illegal nga pagpasta sa kabukidan

Seksyon 81 – Illegal nga pag-okupar kang parke kag manami ukon makarilingaw nga lugar

Seksyon 82 – Pagrangga kang kabuhi nga ilahas

Mga Bayolasyon	Penalidad
Pagsulud, pagokupar ukon pagpangguba kang kabukidan, pastuhan, ukon produkto halin sa bukid nga wara ti pahanugot	Multa P500 – P20,000 Mapriso: 6 bulan – 2 tuig Magbayad 10 kapilo kang renta
Pagsunog ukon pagpabaya sa oras kang sunog	Pagpahalin
Pagkaingin	Pagkonpiskar kang prohiba ukon mihora
Pagpasta sa pampubliko nga wara ti pahanugot	Mapriso: 6 bulan – 2 tuig Pagbayad 10 kapilo kang renta Pagkumpiskar kang hayop
Pag-okupar, pagtapas ukon pag-buul kang mga produkto pagrangga kang kinaandan nga itsura kang parke kag pagpang-ayam, pagpangdakop, pahanugot	Multa: P500- 20,000 kag aktwal nga bili kang nadura Pagpahalin Pag-embargo kang nakolekta nga produkto Pagpabalik kang daan nga itsura kang parke

REPUBLIC ACT NO. 9175: CHAIN SAW ACT OF 2002

Laye nga ginpasar para sa pag-regulate kang pagpanag-iya, paggamit, pagbaligya kag importation kang chain saw.

- Ang pwede lang makabaligya ukon maka-import kang chain saw amo ang mga otorisado kang DENR
- Pwede matugruan kang permit nga makapanag-iya kag makagamit kang Chain Saw para sa pag-utod kang kahoy kag iban nga agro-forest products ang mga masunod nga tinuga:
 - May subsisting timber license agreement, production sharing agreement ukon iban pa nga mga kapareho nga kasugtanan, ukon private land timber permit
 - Orchard kag fruit tree farmer
 - Industrial tree farmer
 - Sangka lisensyado nga wood processor kag ang chain saw nga ana pagagamitun legal nga ginbakal
 - Pagagamitun ang chain saw sa legal nga pamaagi
- Ang tanan nga permit sa pagpanag-iya kag paggamit kang chainsaw vaild lamang sa darwa ka tuig, ilabi lang gid kung para sa non-commercial orchard and tree farmers kung sa diin pwede nga mangin lima ka tuig ang validity.

MGA GINADUMILI KAG PENALIDAD

Ginadumilian	Penalidad
Pagbaligya, pagbakal, pag-transfer, reselling, pagpanagtag ukon pagpanag-iya kang chainsaw nga wara ti nagakaigo nga permit	Pagkumpiskar kang chainsaw kag Pagkapreso halin 4 tuig, 2 bulan, 1 adlaw tubtub 6 tuig; ukon pina nga indi magnaba sa P15,000 pero indi magsobra sa P30,000; ukon pina kag pagkapreso;
Pag-import kag pag-manufacture kang chainsaw nga wara ti nagakaigo nga permit	Pagkapreso nga indi magnaba sa 1 bulan kag indi magsobra sa 6 bulan kag pina nga indi magnaba sa P1,000 kag indi magsobra sa P4,000
Pag-ilis kang engine serial number	
Paggamit kang chainsaw sa pag-utod kang kahoy sa sulud kang kagurangan ukon iban pa nga lugar nga wara ti nagakaigo nga permiso	Pagkapreso: 6 tuig, 1 adlaw – 8 tuig ukon pina nga P30,000 – 50,000; ukon pagkapreso kag pina

Ang mga tawo, korporasyon ukon partnership nga nagsugo sa paglapas kang dyang kasuguan panaugan man kang nagapareho nga penalidad.

NATIONAL INTEGRATED PROTECTED AREA SYSTEM (NIPAS) ACT

Ang ***National Integrated Protected Area System (NIPAS)*** amo ang sistema sa pagpatin-ad kag pagdumara kang mga ginaprotektahan nga lugar base sa kategoriya nga nagakaigo para mapabilin ang natural nga kondisyon kang lugar.

Kategoriya sa idalum kang NIPAS Act

1. Strict Nature Reserve
2. Natural Park
3. Natural Monument
4. Wildlife Sanctuary
5. Protected Landscape and Seascape
6. Resource Reserve
7. Natural Biotic Areas
8. Other Categories

Sin-o ang magadumara kang NIPAS?

Ang NIPAS sa idalum kang pagdumara kang DENR – nga ginapangunahan kang DENR Secretary, Undersecretary kag Protected Area and Wildlife Bureau (PAWB)

Sa Regional Level: Regional Executive Director (RED), Regional Technical Director (RTD) kag PAWD.

SITE BASE LEVEL: PROTECTED AREA MANAGEMENT BOARD (PAMB) KAG PROTECTED AREA SUPERINTENDENT (PASU)

Sin-o ang ginasakupan kang PAMB:

- DENR Regional Director kang rehiyon sa diin ang Protected Area Makita (Chairman of the Board)
- Provincial Development Officer kang Probinsya
- Representante kang Munisipyo
- Representante kang barangay nga nasakop kang Protected Area
- Representante halin sa Non-Government Organization (NGO) kag POs

Ano ang Obra ka PAMB?

1. Pag-aprobar ka plano kang paggasto kang mga butang bahin sa pagplano.
2. Magdisidir ka pahatpahat ka budget.
3. Pag-amlig kang kabilugan nga pagdumara ka lugar.

Ano ang ginadilian sa Protected Area?

1. Paggamit kang de-motor nga makinarya nga wra pahanugot sa PAMB.
2. Paggangayam, pagpaniro, pagpanakup kag pagdisturbo kang mga ilahas nga kasapatan o pagpamuul/pag-utod kang mga tumanduk nga tanum, bungangkahoy nga wara ti permiso sa PAMB.
3. Paggangahoy, pag-ula ka basura o makahalit nga butang sa mga tanum o kasapatan ukon mga higku nga hirikuton nga makahalit sa lugar.

Republic Act No. 9147: Wildlife Resources Conservation and Protection Act

Katuyuan

1. Pag-amlig kag pagtipig kang mga ilahas nga kabuhi kag kang anda mga iristarang para mapasanyog ang anda kabuhi kag lahi.
2. Mabantayan ang husto kag nagakabagay nga pagpangolekta kag pagbaligya kang mga ilahas nga kabuhi.
3. Mapadayon ang Philippine Commitment sa International Convention, proteksyon kang mga ilahas nga kabuhi kag ang anda mga iristarang.
4. Sa pagpanguna o pagsuporta sa pagtuon sa siyensya sa pagpreserbar/konserbar kang nanarisari nga kabuhi.

Ang mga bayolasyon, penalidad kag mga exceptions

Bayolasyon	Critical	Endangered	Vulnerable	Threatened	Other Wildlife
Pagpatay kang pangguba kang mga ilahas nga kabuhi	6 tuig, 1 adlaw – 12 tuig / P100,000 – 1 million multa	4 tuig, 1 adlaw – 6 tuig / P50,000 – 500,000 multa	2 tuig, 1 adlaw – 4 tuig / P30,000 – 300,000 multa	1 tuig, 1 adlaw – 2 tuig / P20,000 – 200,000 multa	6 bulan, 1 adlaw – 1 tuig / P10,000 multa
Pagsakit sa sapat asta nga mangin inutil	4 tuig, 1 adlaw – 6 tuig / P50,000 – 500,000 multa	2 tuig, 1 adlaw – 4 tuig / P30,000 – 200,000 multa	1 tuig, 1 adlaw – 2 tuig / P20,000 – 200,000 multa	6 bulan, 1 adlaw – 1 tuig / P10,000 – 50,000 multa	1 bulan – 6 bulan / P5,000 – 20,000 multa

Pag-ula ka mga basura nga makahalit sa mga ilahas nga kabuhi o makaguba ka anda iristarán	Ang penalidad sa dya nga mga illegal nga akibidades nagalab-ot sa pagkapriso halin 1 bulan asta 8 tuig kag multa halin P5,000 asta 5 million.				
Squatting o pag-okupar sa sangka parte ka delikado nga iristarán kang ilahas					
Pagpamuul o pagmina ka mga mineral					
Pagsunog					
Pagpang-utod kahoy					
Quarrying					
Pagpakilala o pagdugang kang mga ilahas nga kabuhi					
Pagbaligya kang mga ilahas nga kabuhi	2 tuig – 4 tuig / P5,000 – 300,000 multa	1 tuig, 1 adlaw – 2 tuig / P2,000 – 200,000 multa	6 bulan, 1 adlaw – 1 tuig / P1,000 – 100,000 multa	1 bulan, 1 adlaw – 6 bulan / P500 – 500,000 multa	10 adlaw – 1 bulan / P200 – 200,000 multa

Pagpangayam o pangolekta kang mga ilahas nga kabuhi kag anda nga by-products kag derivatives	2 tuig 1 adlaw – 4 tuig / P30,000 - 300,000 multa	1 tuig, 1 adlaw – 2 tuig / P20,000 – 200,000 multa	6 bulan, 1 adlaw – 1 tuig / P10,000 – 100,000 multa	1 bulan, 1 adlaw / P5,000 – 50,000 multa	10 adlaw – 1 bulan / P1,000 – 5,000 multa
Pagpamuul o pagguba kang mga pugad, ginapugadan nga kahoy kag bisan nga gin-istaran kang ilahas					
Pagmaltratar o pagsakit sa ilahas sa iba pa nga pamaagi nga wara mamensyonar sa ibabaw	6 bulan, 1 adlaw – 1 tuig / P50,000 – 100,000 multa	3 bulan, 1 adlaw – 6 bulan / P20,000 – 50,000 multa	1 bulan, 1 adlaw – 3 bulan / P5,000 – 20,000 multa	10 adlaw – 1 bulan / P1,000 – 5,000 multa	5 adlaw – 10 adlaw / P200 – 1,000 multa
Pagbyahe ka ilahas					
Paraphernalia, tools o conveyances (sarakyan) forfeited pabor sa gobyerno					

Exceptions:

Bayolasyon ang pagpatay kag pagguba kang mga ilahas nga kabuhi, luwas lamang kon:

- Ginhimo tungud sa sangka religious ritual
- Kon may sakit nga makaralaton
- Para tapuson ang pag-antus kang ilahas nga kabuhi
- Kon luwason ang kabuhi ka tawo ukon parte ka ana lawas
- Kon ang ilahas nasamadan o napatay ron antes ginagamit kang awtorisado nga researcher o naga-eksperimento.

PAGPATUMAN KANG LAYE SA PARALEGAL KAG LOCAL NGA PAMAAGI

Konsepto kang Paralegalismo

Ang paralegal – may kinaadman ukon abilidad sa legal nga hirikuton pero indi abogado.

Kwalipikasyon:

- Aram magbasa kag magsulat
- Desidido sa pagtuon ka mga laye kag mga paralegal nga kinaadman.
- Boluntaryo nga magabulig sa mga sector sa anang komunidad.

Basehan sa Pagtuhaw kang Paralegal

- Ang sistema legal may realidad / kamatuuran
- Ang sistema legal indi sabat sa tanan nga problema kang komunidad/sosyedad
- Indi tanan nga mga laye husto, patas ukon pabor sa tanan.
- Ang sistema legal nagakabuhi kag ang mga laye mapabag-o pa.
- Ang laye pwede magamit para sa pagproteher kag pagduso ka interes kang komunidad.
- Ang sistema legal wara nagasakop kang bilog nga interes kang tawo kag sa palibot.

Mga Obligasyon kang Paralegal

- **Sa Korte**
 - Mangita ka mga ebidensya
 - Pakig-angot sa mga testigos/tigreklamo
 - Pag-monitor kang mga kaso sa korte
 - Bulig pangita solusyon kang mga sector sa komunidad
- **Sa Sektor ka sosyedad**
 - Pag-organisa sa komunidad
 - Pagpantiende kang kinamatarung kang tawo kag mga laye
 - Ipakita ang mga kakulangan kang implementasyon/pagpatuman kang mga laye
 - Pagpabugtaw kang pagpahulag sa mga sector sa komunidad

Tradisyonal kontra Alternatibo nga Bulig Legal

Tradisyonal	Alternatibo
Husto ang tanan nga sistema legal kag mga institusyon	Nagapati nga indi patas ang sistema para sa bilog nga sosyedad
Lehitimo ang tanan nga laye	May kakulangan sa mga laye
Ang inhustisya dulot kang kakulangan kang tawo	Ang inhustisya dulot kang sala nga sistema/struktura sa sisyedad
Ang bulig legal limos lamang sa imol	Ang bulig legal makabulig sa pagbag-o kang bilog nga sistema
Wara run ti matabo nga pagbag-o sa sistema ka sosyedad	May panuruan kang pagbag-o sa bilog nga sistema ka sosyedad
Solusyon sa problema ginatugro lamang sa nagabulig	Solusyon sa problema dapat may pagbulig sa mga partidos sa isyu.

Ang Community-based Protection System paagi sa Bantay Gubat

Mga hirikuton kang Bantay Gubat

1. Magbulig sa pagpatuman kang mga laye, patakaran kag mga regulasyon kang DENR.
2. Magbulig sa pagpanilag kag pagbantay kon ang mga laye ginatuman.
3. Pagdakup bisan wara ti warrant of arrest kang mga nagabayolar kang laye.
4. Paghatud kang mga nadakup sa mga natungdan nga opisyal.
5. Magtestigos sa korte.

6. Pagbulig patay kang kalayo sa bukid.
7. Magbulig sa mga pulong-pulong nga ginahimo kang DENR.
8. Paghimo kag pagsumiter kang report.

Kwalipikasyon kang Bantay Gubat

1. Residente kang barangay
2. Aram magbasa kag magsulat
3. 21- 60 anyos
4. Wara ti deperensya (sa panglawasun, pamensarun)
5. Wara ti malain nga record
6. Boluntaryo nga magbulig sa hirikuton kang bantay gubat

Mga Rason sa Pagkadura sa Serbisyo

1. Indi run kaya ang mga hirikuton kang bantay gubat.
2. Kun nagbayolar kang laye.
3. Kon inactive run (wara run nagapakita, naga-attend ka miting, iban pa)

OPERATIONAL GUIDELINES KAG PROSESO SA KORTE

Pag-aresto, pag-usisa/pangita edidensya, pag-konpiskar, kag pagdetener

Pag-aresto – ang pagdakup sa sangka tawo ukon mga tawo para magsabat sa paglabag kang laye.

Pamaagi sa Pag-aresto

- Pag-aresto nga may warrant
- Warrantless arrest

Proseso sa pag-aresto nga may warrant

- Pagpamaan sa awtoridad nga may paglabag sa laye nga natabo.
- Usisaun kang MCTC ukon MTC kon may probable cause ukon prima facie evidence paagi sa preliminary investigation.
- Kon Makita nga may dyan nga probable cause, mapasaka kang complaint sa naglabag kang laye.
- Base sa complaint, mapagwa ang korte/huwes kang Warrant of arrest.

Warrantless arrest – puede mahimo kang tawo nga may awtoridad (pulis, bantay gubat) ukon regular nga pumuluyo (sa pamaagi kang citizen's arrest).

San-o mahimo ang Warrantless Arrest

- Kon aktwal ukon hana nga himuonang krimen.
- Kon bag-o lang natabo ang krimen kag personal nga naman-an ang mga hitabo kang krimen.
- Kon ang arestuhon sangka pugante.

Proseso sa paghimo kang Warrantless Arrest

- Papunduhon ang taglabag.
- Ipakilala ang kaugalingon kag ang awtoridad sa pag-usisa.
- Usisaa kon may nagakaigo nga papeles ukon dokumento (permit).
- Turukun kon ang mga dokumento nagakaigo kag tuud gid.
- Kon napamatuod nga may kakulangan ukon laye nga ginlabag, dakpa ukon idetener ang taglabag.
- Mangayo kang bulig kon kinahanglanun.
- Ipamaan ang ana ginlabag nga laye kag ang imo poder sa pag-aresto.
- Usisaa, konpiskara, imbestigahi kag idokumento ang mga ebidensya.
- Basahan kang Miranda Rights ang taglabag.
- I-surrender sa pinakarapit nga estasyon kang pulis.

Pag-usisa/pangita ebidensya kag pagkonpiskar (search and seizure)

Darwa ka pamaagi:

1. May warrant
2. Wara ti warrant

Mga illegal nga butang nga dapat bul-an kang search warrant

- Butang nga bawal ukon illegal
- Bagay nga gingamit sa krimen
- Mga bagay nga may angut sa krimen

Proseso sa pagbuul ka search warrant

1. Magtipon kang ebidensya
2. Dapat may testigos nga nakamaan kung sa diin makita ang illegal nga bagay
3. Ipasa ang application for warrant sa huwes

Pagpatuman kang Search Warrant

1. Dapat may imaw nga pulis.
2. Himuon sa adlawun luwas kon nakasulat gid sa warrant nga gabii matabo ang pagpangita.
3. Dapat ipatuman sa sulod ka 10 adlaw pagkatapos ipagwa kang huwes.
4. Dapat magpakilala kag ipamaan ang awtoridad nga nag-usisa.
5. Dapat rugyan ang tag-iya kang lugar nga ginausisaan. Kon wara, mangita kang darwa ka witness sa pag-usisa (piyak balay ukon Punong Barangay).
6. Ang nakasulat lamang sa warrant ang pwede konpiskarun, pero pwede man mabuul ang iban nga illegal nga bagay kon athag dya nga kitaun (in plain view rule)
7. Pwede lamang mangita sa lugar nga nakasulat sa warrant.

Pagpatuman kang Warrantless search kag seizure

- Kon may prima facie evidence
- Kon ang search incidental sa sangka lawful arrest
- Boluntaryo nga ginpausisa
- Resulta kang inspection
- Kon may checkpoint

Mga bagay nga Pwede Konpiskarun

- Gamit sa krimen
- Bagay nga produkto kang paglabag (logs, wildlife)
- Bagay nga pwede maging ebidensya kang krimen
- Mga pusil kag iban pa nga armas
- Mga illegal nga butang (drugs, iban pa) nga athag nga Makita (in plain view)

Proseso sa pag-aresto pagkatapos usisa

1. Magpakilala
2. Usisaun kon may dokumento/nagakaigo nga permiso
3. Kon wara ti permiso:
 - a. Paman-an mga tananginadakup kag kon ano nga laye ang ana ginlabag
 - b. Bul-an kang detalyado nga inpormasyon
 - c. Mag-issue kang resibo (apprehension receipt)
4. Bul-an litrato
5. Kon pwede madara ang taglabag, dar-un dayon sa pinakarapit nga estasyon ka pulis,
6. Pagbuul kang nga statements/affidavit kang apprehending officer kag witness.
7. I-report sa opisina kang DENR.

PAGDETENER

Kabuhayun kang pagdetener

Dapat mapasakaan kang kaso ang taglabag sa sulod kang:

- 12 oras halin sa tiempo ka pag-aresto kon ang krimen may penalidad nga pagkapreso sa sulod kang 1 asta 30 adlaw;
- 18 oras halin sa tiempo ka pag-aresto kung ang krimen may penalidad nga pagkapreso sa sulod kang 1 bulan kag 1 adlaw asta 6 tuig;
- 36 oras halin sa tiempo ka pag-aresto kon ang krimen may penalidad nga pagkapreso sa sulod kang 6 tuig, 1 adlaw asta life/death.

Kinamatarung kang detainee/akusado:

- Mapaidalum sa proseso ka laye
- Mabatian ang ana bahin kang istorya/hiritabo
- Maatubang ang mga testigos kontra kana kag magpresentar kang ana mga testigos
- Magpili ka ana abogado
- Maman-an ang kaso nga ana gina-atubang
- Indi makasuhan kang parehas nga kaso sa ikarwa nga beses
- Nga indi magsabat/maghambal kon gina-imbestigar
- Makapyansa
- Mag-apilar ka desisyon kang korte.

CASE DOCUMENTATION

Pahimo kang imbestigasyon - ang proseso kang pagpangita kang datos kag information sa pagpamatuod ukon pagpanginwara kang sangka hitabo.

Mga pamangkot sa pag-imbestigar:

- Ano?
- Sin-o?
- Sa diin?
- Kasan-o?
- Wanhaw?
- Paano?

Pagdokumento – proseso kang pagsulat kang hiritabo, saysay, ebidensya, kag resulta kang imbestigasyon.

Ehemplo kang pagdokumento

- Pagbuul kang litrato ukon pag-video
- Pagrekord sa tape (audio)
- Paghimo kang affidavit
- Pagsulat
- Pagtipon kang mga dokumento, papeles
- Paghimo kang report

Ebidensya – pamagi sa pagpamatuod kang hiritabo.

Klase kang ebidensya

- Real
- Testimonial

Tipo kang ebidensya:

- Direct – makapamatuod kang sangka hitabo
- Circumstantial – nagapamatuod kang pag-ararangut kang sitwasyon nga makatudlo sa sangka hitabo
- Corroborative – pagpararehas ukon pagsirinanto kang mga ebidensya kag testimonya
- Cumulative – pag-iririmaw kang ebidensya kag testimonya nga makasuporta sa pagpamatuod kang hitabo
- Positive – makabulig sa kaso
- Negative – makapahina kang kaso

Affidavit

Ehemplo kang affidavit:

Republic of the Philippines)
Province of Antique)
Municipality of Sibalom)
x-----x

AFFIDAVIT

Ako, _____, mayor sa edad, may asawa, kag residente kang Barangay Ipanolong, Sibalom, Antique, matapos makapanumpa sa laye, nagasaysay kang mga masunod:

1. Nga ako sangka otorisado kang Department of Environment and Natural Resources bilang sangka banta Gubat sa Sibalom Natural Park;
2. (pagsaysay kang mga hitabo)
- 3.

Ginhimo kadyang ika-27 ka Mayo, 2004, sa Sibalom, Antique.

AFFIANT

Subscribed and sworn to before me this _____ day of May 2004, affiant exhibiting to me his Resident Certificate No. _____, issued at Sibalom, Antique, on _____2004.

Not. Reg. No. ____;
Page No. ____;
Book No. ____;
Series of 20____;

NOTARY PUBLIC

Criminal Procedure

Proseso sa pagpasaka asta sa pagdesisyon kang kaso:

1. Pagpasaka kang complaint/akusasyon sa Fiscal ukon sa Huwes.
2. Pagdesidir kang korte kon may probable cause
 - a. Kon wara, I-dismiss ang complaint
 - b. Kon may dyan nga probable cause, i-subpoena ang akusado
3. Sa sulod kang 10 ka adlaw pagkatapos mabaton ang subpoena, makapadara kang counter-affidavit ukon sabat sa akusasyon ang akusado.
4. Imbestigaran kang fiscal sa pamaagi kang qualificatory questioning ang complainant.
5. Mapagwa ang fiscal kang resolution kag information kon sa diin nakasulod ang resulta ka ana imbestigasyon.
6. Kon nakita nga may probable cause kag proma facie evidence, mapasaka kang kaso sa natungdan nga korte (MCTC, MTC, RTC)
7. Sa korte:
 - a. Pwede ma-dismiss ang kaso kon nakita kang huwes nga wara ti basehan ang kaso/kon kulang ang ebidensya. Pwede ma-appeal kang complainant ang desisyon sa sulud ka 15 adlaw paagi sa pagpasaka kang Petition for Review sa department of Justice.
 - b. Kon nakita nga may probable cause, mapagwa ang huwes kang warrant of arrest sa akusado. Matapos ma-aresto, pwede makapyansa ang akusado, depende sa kaso nga ginpasaka kana.
8. Arraignment
 - a. Kon ang akusado maga-plead guilty, sentensyahan kang huwes
 - b. Kon maga-plead ka not guilty, diretso ang hearing/trial
9. Hearing / Trial
10. Desisyon ka Huwes kag pagpatong kang penalidad kon napamatud-an nga guilty.